

УДК 1 (109)

ПОНЯТТЯ «ПРИРОДИ» У ФІЛОСОФІЇ АМЕРИКАНСЬКОГО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІСТА РАЛЬФА ВОЛДО ЕМЕРСОНА

Ярослав Соболевський

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна*

У статті розглянуто основні погляди відомого американського філософа Ральфа Волдо Емерсона, представника американського трансценденталізму XIX ст., щодо розуміння поняття «природа». Натурфілософія мислителя проголошує поняття «природа» центральним та вихідним як для онтології, так і для гносеології, етики, естетики, політики тощо. З використанням фіхтеанської діалектики подолання суб'єктивно-об'єктивної відчуженості Р.В. Емерсон прагне продемонструвати діалектичний характер природи, яка постає більшою за сукупність елементів, якими є як матерія, так і дух. Термін «природа» використовується філософом як полісемантичне слово. У статті аналізуються основні визначення, які містяться у філософській спадщині мислителя.

Ключові слова: Ральф Волдо Емерсон, американська філософія, американський трансценденталізм, природа.

Американський трансценденталізм як філософська течія виник у період американського романтизму. Філософію американського трансценденталізму різні дослідники поділяють на різні етапи. Так, наприклад, у вступній статті книжки «Естетика американського романтизму», виданій за редакцією М. Овсяннікова 1977 р., академік О. Ніколюкін окреслює таку послідовність: *перший період* – передромантичний, який припадає на часи війни за незалежність (*American Revolutionary War, American War of Independence*) та характеризується класичними тенденціями з першими романтичними ідеями; *другий період* – розквіт американського романтизму у 20–30 рр. XIX ст., його поява на міжнародній арені; *заклучний період* – завершальний етап американського романтизму в 40–50 рр. XIX ст., який тривав до початку Громадянської війни (*American Civil War*) [1, с. 10]. Американський романтизм як особлива естетична думка в американській філософії був по суті рухом розвитку національної свідомості. Історично цей період припадає на час між двома найбільшими війнами в Америці. Квінтесенцією ідейного руху в душі американського романтизму стала творчість трансценденталістів. Література цього періоду стала носієм філософської думки, платформою розвитку власне американської естетики, яка не мала багатомісячної естетичної традиції, як це було в Європі, втім прагнула бути самостійним явищем.

Американський філософ, есеїст і засновник трансцендентального руху у Сполучених Штатах Америки (далі – США) початку XIX ст. Ральф Волдо Емерсон (*Ralph Waldo Emerson*, 1803–1882 рр.) народився 25 травня 1803 р. у Бостоні (*Boston*), Массачусетс (*Massachusetts*). Філософські погляди молодого мислителя формувалися в душі християнства, певний час він служив у церкві Нової Англії, у віці 30 років його погляди змінили свій вектор із проблематики Бога до питань душі, природи, людини. Філософія та література цікавили його більше, ніж богословські тексти. Він полишає церковні стіни в пошуках нової істини, і подібно до більшості неакадемічних філософів обирає шлях популярного лектора, вільного мислителя. Під час подорожі до Європи він зустрівся з відомими особистостями-

ми того часу, як-от поети-лейкісти Вільям Вордсворт (*William Wordsworth*, 1770–1850 pp.) та Семюель Тейлор Колрідж (*Samuel Taylor Coleridge*, 1772–1834 pp.). Вони були представниками «озерної школи» в літературі, для якої характерною рисою було споглядання краси озерного краю, критика раціонального Просвітництва та шана пересічної людини. Їхні ідеї та стиль справили враження на філософа.

1835 р. Р.В. Емерсон одружився й оселився в історичному поселенні пуритан, у м. Конкорд (*Concord*), Массачусетс (*Massachusetts*), назва якого дослівно означає «згоду, примирення». Ця досить символічна назва, яка означала примирення з індіанцями, відображає погляди мислителя на примирення із собою. Із середини XIX ст. місто стало справжньою Меккою для послідовників вчення Р.В. Емерсона, адже саме тут філософ написав перший варіант своєї книги під назвою «Природа», яка стала фундаментальною роботою трансцендентального руху. Оскільки філософи трансценденталісти творили в душі американського романтизму, їм була притаманна особлива естетика простоти та єднання із природою. Вплив «озерної школи», митців «Бурі і натиску», розвиток національної американської літератури з їхньою образністю, звеличуванням природної стихії творять унікальний стиль письма та думки американських трансценденталістів. Також це вплинуло і на їхній стиль життя. Жив Р.В. Емерсон у старому будинку, філософував він під час прогулянок парками, крокуючи полями, у лісі була збудована школа філософії (*Concord School of Philosophy*), в якій викладали на кшталт академії Платона.

Унікальний стиль потребував унікальних думок. Вплив європейської філософії очевидний. Під впливом робіт Платона, І. Канта, Й.Г. Фіхте й інших Р.В. Емерсон сформував свій власний стиль філософування. Також його погляди формувалися під впливом німецького трансцендентального ідеалізму (*Deutscher Idealismus*) та історіософії Томаса Карлейля (*Thomas Carlyle*, 1795–1881 pp.). Ідеї американського Просвітництва з його безмежною вірою в розум декларували панування механічної необхідності, яка нівелює людське «Я». Критика раціональності аргументована еволюціонізмом Чарльза Дарвіна (*Charles Robert Darwin*, 1809–1882 pp.), чия ідея природної еволюції повертала природі її ірраціональні глибинні сили. Все це посилювалось впливом східної філософії та сформувало унікальні ідеї неординарного мислителя США XIX ст. У промові «Трансценденталіст», яку Р.В. Емерсон виголосив у Бостоні 1842 р., він зазначає: «Те, що серед нас популярно називати трансценденталізмом, є ідеалізмом. Багатьом із моїх слухачів добре відомо, що ідеалізм сьогодення дістав назву трансценденталізму завдяки вживанню цього терміна Іммануїлом Кантом із Кенігсберга, який відповідав скептичній філософії Дж. Локка, яка наполягала на тому, що немає нічого в інтелекті, чого раніше не було б у досвіді почуттів, демонстрацією того, що існує надзвичайно важливий клас ідей і імперативних форм, які не виводяться з досвіду, але завдяки яким досвід називається здобутим; що це – інтуїції самого розуму; і він називав їх трансцендентальними формами. Видатні глибина і точність мислення цієї людини створили моду на його номенклатуру в Європі й Америці такою мірою, що все, що б не належало до класу інтуїтивних ідей, прийнято сьогодні називати трансцендентальним» [6, с. 320–321].

Філософський спадок Р.В. Емерсона налічує десятки опублікованих есе та понад півтори тисячі лекцій, він є автором збірок: «Нариси» (*Poems*, 1847 р.), «Представники людства» (*Representative Men*, 1850 р.), «Риси англійського життя» (*English Traits*, 1856 р.), «Поведінка життя» (*The Conduct of Life*, 1860 р.), «Суспільство та усамітнення» (*Society and Solitude*, 1870 р.), «Листи та соціальні цілі» (*Letters and Social Aims*, 1876 р.). Його перу належать есе, в яких він поетично торкається філософської проблематики: «Довіра до себе» (*Self-Reliance*, 1841 р.), «Компенсація» (*Compensation*, 1841 р.), «Над-Душа» (*The Over-Soul*, 1841 р.), «Поет» (*The Poet*, 1844 р.), «Досвід» (*Experience*, 1844 р.),

«Американський вчений» (“*The American Scholar*”, 1837 р.) та найвідоміша його робота – «Природа» (“*Nature*”, 1836 р.). Переклади російською мовою творів Р.В. Емерсона з’являються всередині ХХ ст., наприклад, Олексій Зверев та Зінаїда Александрова переклали «основні базові роботи Ральфа Волдо Емерсона, Генрі Торо та ін.» [11, с. 104].

Як було зазначено, основу свого релігійно-філософського вчення «трансценденталізму» Ральф Волдо Емерсон виклав в есеї «Природа», який теоретично доповнюють промови «Американський вчений» (“*American Scholar*”, 1837 р.), «Звернення до студентів богословського факультету» (“*Address*”, 1838 р.) та есей «Довіра до себе» (“*Self-Reliance*”, 1841 р.). «Духовний батько нації» – так називали Р.В. Емерсона, порівнювали його із Б. Франкліном, адже він визнавав за філософом обов’язкову функцію наставника, але не вихователя. У промовах мислитель звертався до молодих вчених, студентів та всіх небайдужих з метою продемонструвати можливості трансцендентального вчення та переконати у власних пізнавальних і практичних силах. Він говорив із молодими творцями національної інтелектуальної культури свого часу ніби від їхнього імені та використовував прості, але переконливі аргументи: «Де майстер, який міг навчити Шекспіра? Де майстер, який міг би навчити Б. Франкліна, Дж. Вашингтона, Ф. Бекона чи І. Ньютона? Кожна велика людина унікальна» [3, с. 82]. Нові Сократи чи Анаксагори, як стверджує філософ, не стануть називатися ними, а будуть прагнути залишитися собою та знайти своїх послідовників. Ці слова Р.В. Емерсона справедливі і безпосередньо щодо його постаті, оскільки він на підґрунті філософського спадку минулого розвив власне унікальне філософське вчення.

Про це та про інші факти біографії Р.В. Емерсона написав у своїй книзі дослідник американської філософії професор Рассел Б. Гудман (*Russell B. Goodman*) у роботі «Американська філософія до прагматизму» (“*American Philosophy before Pragmatism*”, 2015 р.). Він зазначає, що після повернення до США 1833 р. майбутній трансценденталіст визнав себе «натуралістом» [8, с. 148]. Ретельні дослідження релігійних і філософських вчень про природу у США здійснив американський історик природоохоронних практик Родерік Неш (*Roderick Frazier Nash*) у книзі «Права природи: історія екологічної етики» (“*The rights of nature: A history of environmental ethics*”, 1989 р.). Його робота є першою всеосяжною історією американського лібералізму, що поширився на права природи. Разом із Г.Д. Торо письменник називає Р.В. Емерсона «натуралістом-філософом» [9, с. 36].

Що стосується поняття «натуралізм» у філософії, то варто зазначити, що цей термін, хоча і походить від фр. *Naturalisme*, від лат. *Naturalis* – «природний», не є продовження позитивізму. Натуралізм Р.В. Емерсона розглядає природу як універсальний принцип пояснення всього сущого, і це поняття діалектично поєднує як саму природу, так і дух і душу. Мислитель задається питанням про основу природи в однойменній роботі «Природа» та робить висновок: «З філософського погляду. Всесвіт складається із Природи та Душі» [4, с. 7]. Р.В. Емерсон пізніше напише: «<...> Все, відокремлене від нас, все, що позначається у філософії «не-Я», інакше кажучи, як природа, так і мистецтво, всі інші люди і власне моє тіло повинні бути об’єднані під ім’ям Природа» [4, с. 7]. З огляду на фіхтеанську діалектику, мислитель визначає поняття «природа» як «не-Я», все, що не є мною, як-от інші тіла, люди та навіть моє власне тіло. Оскільки автор запровадив в американську філософію таке широке поняття, він заслуговує на присвоєння статусу натураліста, але частіше його згадують як трансценденталіста.

Природу Р.В. Емерсон називає частиною Бога, або універсальним буттям (*Universal Being*). Природу Р.В. Емерсон розуміє як фіхтеанське «не-Я», яке англійською звучить як “*The not me*”. Отже, душа людини як «Я» протистоїть природі як «не-Я». Філософ вводить дуалізм, який засвідчує, що природа (*Nature*) і душа (*Soul*) – це два компоненти всесвіту

(Universe). У статті «Проповідник» (“The Preacher”) у журналі «Унітарний огляд» (“The Unitarian Review”) у 1880 філософ зазначив: «Природа занадто тонка; слава всюдисущого Бога пробивається крізь неї». Тонкість природи автор розуміє як феноменальний вимір явищ дійсності, коли явища являють собою не себе, а щось інше. У даному разі – Бога. Метафоричність висловлювань філософа дозволяє читачеві певні інтерпретації його слів, тому можна припустити, що в наведеному уривку Р.В. Емерсон визначає онтологічний статус природи, крізь яку, наче крізь тонке покривало, просвічує Бог. Це ускладнює розуміння поглядів філософа на проблему взаємозв’язку Бога та природи як пантеїстичних чи пандеїстичних.

Редактори «Енциклопедії американської філософії» (“American Philosophy: An Encyclopedia”, 2004 р.) Джон Лакс (*John Lachs*) та Роберт Талісс (*Robert Talisse*) стверджують, що «трансценденталісти (як-от Ральф Волдо Емерсон і Генрі Девід Торо), письменники (Волт Вітман) та деякі прагматики (як-от Вільям Джеймс) взяли більш пантеїстичний чи пандеїстичний підхід, відкинули погляди на Бога як окремого від світу» [2, с. 310]. Питання в тому, чи Бог розчинений у природі та постійно присутній як активний Творець, чи Він присутній як символи, сліди, що залишилися від Творця, який завершив акт творіння та відсторонився. Суперечливість питання підкреслюється тим фактом, що аргументи на користь тієї чи іншої думки наявні в текстах Р. В. Емерсона. Він захоплюється Природою, возвеличує її як «плантацію Бога» (*plantations of God*) і цінує самотність (*Solitude*) на її лоні: «Усередині цих плантацій Бога панує пристойність і святість, ведеться постійний фестиваль, і гість не бачить, як він повинен втомлювати їх за тисячу років» [4, с. 12]. Отже, Бог як великий плантатор або працює на своїх полях, або спостерігає історичну картину панування пристойності як принципу, що впорядковує світ.

На думку Р.В. Емерсона, для філософії загалом характерно три питання, на які вона прагне дати відповідь: «Хто така людина?», «Що таке дух?» та «Що таке природа?». У питанні матеріальності світу філософ виходив із тих позицій, що матерія є як речовиною, так і опозицією духу. У «Дослідах» Р.В. Емерсон пише: «Неминучий дуалізм ділить навпіл Природу так, що кожна річ існує наполовину і передбачає іншу річ, щоб зробитися цільною; це, наприклад, дух, матерія; чоловік і жінка; непарність, парність; суб’єктивність, об’єктивність; всередину, назовні; верхній і нижній; рух і відпочинок тощо» [3, с. 94–95]. Термін «природа» вживається Р.В. Емерсоном як полісемантичне слово. У текстах філософа воно може означати і природу моралі, і біологічну природу, і дійсність, і властивість, або природу якогось явища. Для філософа-трансценденталіста образність мови, мабуть, була більш важлива, ніж скрупульозність використання філософської лексики. Докладно про природу автор пише в однойменній роботі «Природа», де пояснює, що термін буде використовувати у двох смислах: звичайному та філософському: «У життєвому сенсі слово «природа» означає те, що не змінилося під впливом людини: простір, повітря, річка, листок на дереві. Словом «мистецтво» позначають речі, в яких природне поєдналося з волею людини, – будинок, канал, статую, картину» [4, с. 3]. Дещо складніше з філософським сенсом: у тій самій «Природі» Р.В. Емерсон зазначає: «Зірки викликають почуття благоговіння, через те що вони завжди присутні, хоча вони завжди і недосяжні; але всі об’єкти природи викликають схожі почуття, коли розум для цього відкритий. Природа ніколи не має посереднього вигляду. Жоден із наймудріших людей не проникне в її таємниці, як не зникне його допитливість, навіть якщо усвідомить її досконалість. Природа ніколи не була іграшкою для духовно мудрої людини. Квіти, тварини, гори, стали відображенням всієї мудрості його найяснішої години, так само, як вони захоплювали його в дитинстві природною простою» [4, с. 6]. Р.В. Емерсон використовує образну метафоричну мову для вираження емоцій та ідей. Для стилю філософа характерні персоніфікація й образність класичної ан-

тичної літератури. Персоніфікація проявляється в тому, що природі надаються людські характеристики. Природа розглядається як щось більше, ніж сукупність природних об'єктів. Відомий вислів про те, що природа ніколи не має посереднього вигляду (*Nature never wears a mean appearance*), свідчить про таємничість останньої. Жоден серд наймудріших людей, кращі представники людства не здатні розкрити її таємницю. Така натурфілософія за формою та змістом схожа на античну: натурфілософи обожнювали природу як організоване, неосяжне для розуму впорядковане місце існування людей і богів. Образність виражається в художньому описі природних об'єктів, щоб викликати в читача якісь емоції.

Природа проявляється в так званих межових причинах (*Final cause*), які поділяються на класи, кожному з яких Р.В. Емерсон присвятив главу книги: зручність (*Commodity*), краса (*Beauty*), мова (*Language*), дисципліна (*Discipline*). Зручність природи Р.В. Емерсон визначає як таку її особливість: «У своєму служінні людині вона є не тільки матеріалом, але є процесом і результатом: все в природі безперервно працює пліч-о-пліч на благо людини» [4, с. 16]. Краса розуміється ним як насолода від споглядання природних об'єктів, а любов до краси іменується смаком (*Taste*), відтворення її – мистецтвом (*Art*). Природа, як вже зазначалося, постає символом духу, а слова – це знаки природних явищ. Отже, мова також стосується природних феноменів, називає їх. Дисципліна не є дотриманням правил чи режиму, вона розуміється як факт, що природа виховує та навчає. На думку Р.В. Емерсона, поняття «природа» охоплює весь різноманітний космос. Згадуючи славетних греків, він виводить поняття космосу, згідно з яким все, що існує, пов'язане між собою [4, с. 6]. Філософ Р.В. Емерсон приділяє велику увагу людині, але, як зазначає Альфред Норт Вайтгед (*Alfred North Whitehead, 1861–1947 pp.*), «якщо стародавній світ акцентував свою увагу на драмі космосу, то Емерсон робив акцент на духовній драмі людини» [11, с. 141]. На думку трансценденталіста, людина постає природним центром світу, трансцендентальним ідеалом. Трансцендентальна філософія визначає людину як таку, що існує у двох світах: феноменальному і ноуменальному, у першому світі вона тілесна та перебуває серед матеріальних тіл, у другому світі вона наділена уявою, інтуїцією, естетичними й емоційними можливостями. Тому Р.В. Емерсон стверджує, якщо існує принцип зв'язку людської душі і трансцендентальної реальності, то в душі людини мусить бути наявна божественна субстанція.

Коли йдеться про природу людини, то варто згадати аболіціонізм у поглядах трансценденталіста. Порівняно з аболіціонізмом, який актуалізувався в XIX ст. і інколи в літературі називають новим Просвітництвом, трансценденталізм, можливо, на перший погляд, не так помітно, але потужно вплинув на американську свідомість. Це особливо проявилось в етичних і естетичних поглядах американських філософів романтизму. Власне тому американський трансценденталізм інколи називають першою національною філософською системою. Так, наприклад, Р.В. Емерсон вважав важливими літературні твори першої половини XIX ст. в яких була критика дискримінації, хоча варто зазначити, що вони були малочисельні. Більше на цій ниві зробив близький друг Р.В. Емерсона Генрі Девід Торо, який підтримував ідею громадянської непокорі. Будучи в зрілому віці, мислитель публічно виступав проти рабства і навіть зустрічався з одним із перших білих аболіціоністів Джоном Брауном (*John Brown, 1800–1859 pp.*).

Ідея того, що всі люди мають єдину природу, стала ключовою в теоретичній і суспільній діяльності Р.В. Емерсона, а відомий вислів філософа: «Якщо ви натягаєте ланцюг навколо шиї раба, інший кінець закріплюється навколо вашої», став своєрідним гаслом. 1860 р. Р.В. Емерсон голосував за шістнадцятого президента США Авраама Лінкольна (*Abraham Lincoln, 1809–1865 pp.*) і в Бостоні прочитав власного вірша, в якому є такі рядки: «<...> Сьогодні розв'яжіть бранця, Зробіть те, що вам під силу, Підніміть людей

з пилу <...> Виплатить викуп власнику, і заповнить сумку до країв. Хто є власником? Раб є власником, і так буде. Сплатить йому» [7, с. 177–178]. У своїй політичній філософії Р.В. Емерсон дотримувався ліберально-демократичних поглядів, як і решта послідовників трансценденталізму, прославляв свободу і рівність. Критика цивілізації, яка проявилася на тлі незадоволення інтелектуалів раціоналізацією людського життя, проявилася у відчутті національного пригнічення та загрози мілітаризму. Як свідчить історія, ці острахи були небезпідставними.

Список використаної літератури

1. Овсянников М. Эстетика американского романтизма. М.: Искусство, 1977. 463 с.
2. American Philosophy: an Encyclopedia / Ed. by John Lachs and Robert Talisse. New York: Routledge, 2007. 872 p.
3. Emerson R.W. Essays: first and second series. Boston: Houghton, Mifflin, 1883. 622 p.
4. Emerson R.W. Nature. Boston: James Munroe and Company, 1836. 114 p.
5. Emerson R.W. The Preacher. The Unitarian Review. Boston: Office of the Unitarian Review, 1880. Vol. 14. 608 p. P. 1–13.
6. Emerson R.W. The Works of Ralph Waldo Emerson, in 12 vols. Boston; New York, 1909. Vol. 1. 324 p.
7. Emerson R.W. The Works of Ralph Waldo Emerson, in 12 vols. Boston; New York, 1909. Vol. 9. 324 p.
8. Goodman R.B. American Philosophy before Pragmatism. Oxford: Oxford Univ Pr., 2015. 281 p.
9. Nash R. The rights of nature. A history of environmental ethics. Madison: Univ. Wisconsin Press, 1989. 290 p.
10. Sobolievskiy Y. Soviet and Ukrainian studies of American philosophy: translation of philosophical text. Future Human Image. 2018. Vol. 9. P.100–106.
11. Whitehead A. Science and modern world. New York: Simon and Schuster, 1967. 212 p.

THE CONCEPT OF “NATURE” IN THE PHILOSOPHY OF THE AMERICAN TRANSCENDENTALIST RALPH WALDO EMERSON

Yaroslav Sobolievskiy

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, History of Philosophy Department,
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

The main views of the famous American philosopher Ralph Waldo Emerson, a representative of American transcendentalism of the XIX century, on the problem of “Nature” are studied in the article. The natural philosophy of the thinker proclaims the concept of “Nature” central and output for ontology, as well as for epistemology, ethics, aesthetics, politics, etc. The metaphorical, figurative speech of the philosopher is structured by the categorical apparatus of European transcendentalism, ancient philosophy and literature, American Puritan philosophy. Using the dialectics of the subject and object of Johann Gottlieb Fichte, Ralph Waldo Emerson seeks to demonstrate the dialectic of “Nature”, which is more than the totality of its elements. These elements are both matter and spirit. The term “Nature” is used by the philosopher as a multi-valued word; analyzes of the main definitions of the term is in the article.

Key words: Ralph Waldo Emerson, American philosophy, American transcendentalism, Nature.